

Menneskerettigheter, psykologi og ansvar

Krenkelsens ubehag

Nora Sveaass

Menneskerettighetsutvalget i Norsk Psykologforening

En profesjonsforening vil alltid måtte foreta noen valg når det gjelder hvilke temaer som skal belyses eller kritiseres, og disse valgene må begrunnes både i fagetiske retningslinjer, psykologisk kunnskap og grunnleggende menneskerettigheter.

KONTROLL: Stadig flere land og organisasjoner slutter seg i dag til både eksisterende og nye menneskerettighetskonvensjoner. For å sikre at de blir overholdt, utvikles mekanismer til å overvåke og kontrollere både på regionalt, nasjonalt og internasjonalt nivå. Bildet er fra et møte i FNs Menneskerettighetsråd, som er en av mange kontrollinstanser. Foto: US Mission Geneva / Flickr.com

KOMMENTAR: SAMFUNNSENENGASJEMENT

Det er stor avstand mellom idealer og realiteter når det gjelder menneskerettigheter i verden. Daglig konfronteres vi med beskrivelser av mennesker som utsettes for ulike former for menneskerettighetsbrudd, fra voldsomme og dramatiske hendelser som tortur, krigsopplevelser, menneskehandel og ekstrem fattigdom, til de mer skjulte, men ofte like fullt smertefulle, som overgrep i statlige institusjoner, fravær av beskyttelse, og vold i hjemmet. Det at alvorlige krenkelser finner sted, til tross for avtaler og visjoner, utfordrer oss til å innta bevisste holdninger. I dette spenningsfeltet befinner psykologer seg, og verken som enkeltpersoner eller forening lever vi i noe verdimesig eller politisk vakuum. For å sette utfordringene i en sammenheng vil jeg si noe om systemene rundt menneskerettighetene og tiltakene for å få stater til å overholde sine forpliktelser.

Gode kontrollinstanser

I dag vedtas stadig flere menneskerettighetskonvensjoner, og stadig flere land slutter seg til både de eksisterende og de nye konvensjonene. For å sikre at de blir overholdt, utvikles mekanismer til å overvåke og kontrollere at land følger avtaler de har forpliktet seg til. Slike mekanismer finnes på internasjonalt nivå (FN) i form av Menneskerettighetsrådet og ti traktatororganer (FNs barnekomité, kvinnekomité, torturkomité osv.), på regionalt nivå (blant annet den europeiske komité for forebygging av tortur, CPT) og på nasjonalt nivå (ombud og nasjonale institusjoner). Flere av disse har i løpet av de senere årene også fått adgang til å behandle klager og dermed anledning til å vurdere om stater har brutt sine forpliktelser også i enkeltsaker.

Menneskerettighetsloven har betydning for psykologers praksis i like stor grad som helse- og barnevernlovgivningen

Utviklingen innenfor internasjonal strafferett er viktig. Når mennesker som har begått forbrytelser mot menneskeheten, krigsforbrytelser og folkemord, endelig settes på anklagebenken og stilles til ansvar for sine handlinger, har dette betydning for de mange som har vært utsatt for overgrepene, og det er av betydning også for psykologer. Mennesker som har vært igjennom alvorlige traumer, kan gjennom slike internasjonale initiativ få tilbake troen på en slags rettferdighet, noen får tilbake litt håp, og kanskje vil mange bedre sine forutsetninger til å bearbeide det som skjedde, også i en behandlingssammenheng.

Det er et viktig prinsipp at alle land skal behandles likt i den forstand at de skal igjennom samme prosedyrer, utsettes for samme type vurderinger, legge frem rapporter hvert fjerde år og møte i råd og komiteer når de står for tur, der de vil bli gitt like mye tid uavhengig av om de er store eller små, «snille» eller «slemme». I FN's torturkomité fikk for eksempel Folkerepublikken Kina, med en befolkning på 1,4 milliarder mennesker, eller ca. 20 prosent av verdens befolkning, like mye tid som Monaco med sine 4 kvadratkilometer og rundt 33 000 mennesker. Og de samme typene spørsmål rettes til alle: om hvordan de beskytter sin befolkning, forebygger vold og krenkelser, hva de gjør for å stille personer og systemer til ansvar for brudd og overgrep, og hvordan mennesker hvis rettigheter krenkes, kan få oppreisning. Mange stater vil selvsagt forklare til dels meget kritikkverdige forhold, og manglende oppfyllelse av sine menneskerettslige forpliktelser, med fattigdom, med krig

og konflikt, press fra andre stater eller trusler om terrorisme og så videre. Dette blir meget sjelden ansett som formildende omstendigheter, og kritikken og bruddene blir påtalt og bekjentgjort, av og til med en passus om at en er klar over utfordringene, men at dette ikke på noen som helst måte kan rettferdiggjøre alvorlig brudd på menneskerettighetsforpliktelsene.

FNs rapportører

FN har etablert en egen rapportør for å kunne følge med på om staters aktivitet for å bekjempe terror medfører menneskerettighetskremler. Dette sier noe om at selv under trussel om terrorisme aksepteres ikke menneskerettighetsbrudd, for eksempel tortur. At nettopp dette har forekommet, gjør en slik rapportør viktig, og det gjør offentlig debatt og kritikk nødvendig. Slike menneskerettighetsbrudd innebærer alvorlige brudd på folkeretten. Det er også nylig opprettet egen rapportør med mandat til å bekjempe seksualisert vold i krig. Igjen et klart internasjonalt budskap om at også i krig gjelder menneskerettighetene, og at vold mot sivile i form av voldtekt og andre kjønnsbaserte overgrep er forbudt og å anse som tortur og krigsforbrytelser.

De enkelte nasjoners ratifisering av internasjonale konvensjoner innebærer at disse blir juridisk forpliktende og dermed en del av landets interne rettssystem. Gjennom å tiltre konvensjoner forplikter statene seg til å implementere dem på alle nivåer i samfunnet: rettslig, politisk, forvaltningsmessig og utdanningsmessig. I Norge sikres gjennomføring av konvensjonene enten ved at disse gis lovs kraft gjennom vedtak i Stortinget, eller ved at eksisterende lover tilpasses de vedtatte konvensjonene. Uansett betyr dette at de konvensjonene Norge har ratifisert, er bindende for oss, og at en del av forpliktelsen innebærer at de skal gjøres kjent og tilgjengelige både blant offentlige ansatte og i befolkningen generelt. Menneskerettighetskonvensjoner som Norge har sluttet seg til, er dermed ikke noe vi kan definere oss bort fra eller anse for å være irrelevant. Den europeiske menneskerettighetskonvensjon, FN-konvensjonene om sivile og politiske rettigheter, om sosiale, økonomiske og kulturelle rettigheter, Barnekonvensjonen og Kvinnekonvensjonen er inntatt i menneskerettighetsloven av 1999 og har betydning for psykologers praksis i like stor grad som helse- og barnevernlovgivningen.

Den kanskje viktigste overvåking (monitorering) av et lands menneskerettighetsforpliktelser utgjøres av nasjonale mekanismer, på den ene siden ombud og menneskerettighetsinstitusjoner, på den andre siden det sivile samfunnet. Det er også disse som bidrar aktivt til å informere det internasjonale systemet om det som skjer i det enkelte land, i tillegg til det statene selv forteller. Det kritiske blikket blir ivaretatt av ombud så vel som av frivillige organisasjoner som ofte leverer såkalte «skyggerapporter» eller alternative rapporter, som gjerne er langt mer kritiske enn de offisielle rapportene. I noen land vil det å fremføre slik kritikk kunne være direkte risikabelt, noe som innebærer at ikke alle frivillige organisasjoner tør stå frem når deres land blir vurdert av internasjonale organer. I Norge, derimot, og i tråd med intensjonen i det internasjonale systemet, trekkes norsk sivilt samfunn inn i drøftinger, forberedelser og etterarbeid når det gjelder Norges menneskerettslige forpliktelser og rapportering om dette.

Kritikk av Norge

Her til lands har en del av de frivillige organisasjonene gått sammen i et menneskerettighetsforum som aktivt deltar og foreslår saker som norske myndigheter bør ta opp i FN-sammenheng, og som også presenterer alternative rapporter om Norge. I dette nettverket befinner Norsk Psykologforening seg, representert ved Menneskerettighetsutvalget, og her møter vi, foruten organisasjoner som Amnesty,

Redd Barna, Norsk Folkehjelp og Helsingforskomiteen, også Legeforeningen og Advokatforeningen. Dette er en viktig arena for å skape forståelse for de psykologiske aspektene ved krenkelser.

I perioden 2005–2010 ble Norges oppfølging av menneskerettighetsforpliktelsene vurdert av flere av de internasjonale overvåkningsmekanismene, blant annet av seks FN-komiteer, av FNs Menneskerettighetsråd, av fem ulike organer i Europarådet, blant annet av European Committee for the Prevention of Torture (CPT), som nylig var i Norge. Det som blir tatt opp gjennom disse omfattende prosessene, som kritiske punkter vedrørende norsk praksis, er lang tid i varetekt og bruk av isolasjon/glattcelle i politiarresten. Likeledes er det stilt spørsmål ved om alle de pålagte rettighetene ivaretas ved frihetsberøvelse, dvs. adgangen til å informere nær familie, advokat, tilgang til uavhengig lege og informasjon om rettigheter på et språk som blir forstått, i tilstrekkelig grad blir oppfylt. Videre blir det påpekt at Norge ikke klarer å motvirke diskriminering på bolig- og arbeidsmarkedet godt nok når det gjelder immigranter, og at lovverk på dette feltet kan forbedres. Blant annet er den høye terskelen for familiegjengforening i Norge blitt kritisert.

Rettigheter både til samer, kvener, romfolk og tatere blir ofte påpekt som områder som må styrkes ytterligere. Norge er hyppig blitt kritisert for ikke i tilstrekkelig grad å etablere tiltak som kan forebygge vold i hjemmet, og at slike tiltak også må omfatte innvandrerbefolkningen. Ytterligere tiltak for å beskytte barn mot vold og seksuelt misbruk i hjemmene er blitt påpekt. FNs Barnekomité har også gitt uttrykk for bekymring over den kraftige veksten i bruk av medikamenter mot ADHD. Bruk av håndjern og fotjern ved transport av psykiatriske pasienter er blitt kritisert, og at Norge ligger høyt oppe på skalaen når det gjelder bruk av tvangsinnleggelse.

Når det gjelder asylsøkere, kritiseres praksisen med å sende folk tilbake til land det advares mot fra FNs høykommissær for flyktninger. Norge får også kritikk for at barn blir borte fra asylmottak, at asylsøkere kan få manglende helseoppfølging, også psykologisk/psykiatrisk, og at helsetilbudet til udokumenterte immigranter har vært kritikkverdig.

Norges innsats for å følge opp ofre og motarbeide menneskehandel er pekt på, likeledes at definisjonen av terrorisme i norsk lovgivning (straffeloven 147b) er for bred og bør snevres inn. I tillegg er Norge ved en rekke anledninger blitt kritisert for at flere sentrale konvensjoner ikke har fått norsk tilslutning. Det gjelder tilleggsprotokollen fra Torturkonvensjonen (OP-CAT), det gjelder konvensjonen for rettigheter til mennesker med nedsatt funksjonsdyktighet, det gjelder tilleggsprotokollen til Barnekonvensjonen og til Konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter.

Unnlatesessynder

Som det fremgår av gjennomgangen, er mange av disse områdene temmelig direkte knyttet til norske psykologers arbeidsfelt. Vi psykologer har en viktig rolle å spille for å sikre at menneskerettigheter ikke krenkes, og eventuelt rapportere dersom brudd finner sted. I menneskerettighetssammenheng er det ansett som menneskerettsbrudd i seg selv når myndigheter og offentlige tjenestepersoner ikke gjør noe eller unndrar seg et ansvar for å rapportere, forebygge, forhindre eller stanse overgrep.

Respekt for klientenes rettigheter og verdighet er et hovedprinsipp i de etiske prinsippene for psykologer, påfallende likt de menneskerettslige grunnprinsippene som det alltid blir vist til i preamblene – innledninger til traktater og erklæringer. Selv om begrepet klient også i retningslinjene defineres en del videre enn til kun å omfatte den enkelte som får behandling, gjelder allikevel de fagetiske retningslinjene det direkte profesjonelle arbeidsfeltet som psykologer inngår i. Gjennom eksisterende lovverk og forskrifter har psykologer også et ansvar for å melde fra om skadelige forhold og bidra til at disse blir stanset eller redusert. Dette gjelder ikke minst i situasjoner der

vi kommer under vær med vold og skadelige forhold når det gjelder barn. Her har psykologer opplysningsplikt overfor barnevernet. Menneskerettighetene som del av norsk lov pålegger også offentlige tjenstepersoner å bidra til å forebygge og stanse hendelser som kan føre til mishandling eller nedverdiggende og grusom behandling. Som allerede påpekt vil unnlatesesynder begått av en offentlig tjensteperson kunne vurderes som like kritikkverdige som de «positive» syndene. Dette innebærer at det vil kunne være etisk og menneskerettslig kritikkverdig ikke å reagere i psykiatriske sykehus hvis man mener å kjenne til at tvangsbehandling er blitt utført uten grunnlag. Andre kritikkverdige forhold kan være ikke å rapportere om omstendigheter som kan medføre at barn blir bortført til menneskehandel, og å måtte være vitne til at mennesker utsettes for direkte uverdige livsforhold i Norge, det være seg norske eller internasjonale minoriteter, eller mennesker med spesielle lidelser eller livsformer. Vi psykologer har et ansvar for å hindre at norske myndigheter handler i strid med vedtatte konvensjoner. Dette må vi som faggruppe forholde oss aktivt til.

Debatten i Tidsskriftet

Psykologforeningens prinsippprogram rommer mange normative formuleringer. Det skal jo nettopp peke på de målene vi beveger oss mot, og det fundamentet vi gjør dette ut fra. Blant annet skal vi arbeide med å forbedre menneskers livsvilkår gjennom utvikling, formidling og praktisk anvendelse av psykologisk kunnskap. Dette innebærer nødvendigvis en aktiv dialog med det samfunnet der vi utøver vårt psykologfaglige virke. I den aktuelle og meget viktige diskusjonen som går for seg her i Tidsskriftet for tiden, initiert av Mona Saugstads innlegg «Foreningen skal ikke drive politisk aksjonisme» i marsutgaven, er det blitt reist en del spørsmål: Hva menes med begrepet «Universelle menneskerettigheter», er det slik at noe kan fordømmes det ene stedet, men ikke det andre, skal menneskerettighetene styre Psykologforeningens «utenrikspolitikk», og er vi blitt en «hybridforening»?

I denne kommentaren har jeg prøvd å si noe om hva som gjerne forstås med universelle menneskerettigheter, som noe som *både* omfatter de innholdsmessige rettigheter som mennesker skal ha (slik som frihet fra krenkelser, osv.), og det systemet av mekanismer som skal påse at de universelle menneskerettighetene blir respektert. Det innebærer som nevnt at alle land vurderes ut fra de samme prinsippene, og argumenter som historiske og kulturelle tradisjoner, fattigdom eller aktuell politisk konflikt er overhodet ikke akseptert verken som legitimering eller som unnskyldning. Kjønnsllestelse og amputasjoner som straff, utsulting, etnisk diskriminering eller grov vold mot barn, så vel som voldtekt mot kvinner i krig, er alle forstått som former for tortur og/eller grusom og uverdigg behandling. Menneskerettigheter som del av norsk lov må gi føringer for all psykologisk praksis. Å ha et rettighetsbasert grunnlag for vår faglige virksomhet må knyttes til hele tiden å reise spørsmål ved om rettigheter som er sikret gjennom internasjonale konvensjoner – og norsk lov – i tilstrekkelig grad er tatt hensyn til. Og dette dreier seg om forhold i Norge så vel som andre steder.

En profesjonsforenings mandat

Hva som til enhver tid skal løftes opp og bli gjenstand for kritikk eller offentlige uttalelse fra en profesjonsforening, skal og må alltid være gjenstand for demokratisk diskusjon. Derfor er den pågående diskusjonen nødvendig og velkommen. En profesjonsforening vil alltid måtte foreta noen valg når det gjelder temaer eller områder som bør belyses eller kritiseres, og vi må kunne begrunne disse valgene både i fagetiske retningslinjer, psykologisk kunnskap og grunnleggende menneskerettigheter. For øvrig kan det være interessant å trekke frem at Advokatforeningens Menneskerettighetsutvalg har nedfelt i sine retningslinjer at utvalget skal «aksjonere og foreslå

aksjoner og tiltak fra foreningens side ved brudd på menneskerettigheter, med særlig vekt på brudd på fundamentale krav til rettspleie og rettssikkerhet».

Psykologforeningens menneskerettighetsutvalg har som oppgave å tydeliggjøre betydningen av menneskerettighetene for psykologisk praksis og kunnskap, blant annet ved å vise til forhold som kan virke nedbrytende, krenkende og sykdomsskapende, og som kan utgjøre menneskerettighetsbrudd og være i strid med prinsipper som vårt land står for. Mange ganger vil dette befinne seg i grenselandet mellom medmenneskelighet, etikk, faglighet, folkerett og politikk. Det må vi forholde oss aktivt til, og føre diskusjoner om prioriteringer. Og det bringer oss ofte inn i dette grenselandet, som aktører på en helsepolitisk arena. Når vi krever at unge mennesker som trues av tidlig og uverdlig død på grunn av rus og avhengighet, må få tilbud om behandling og muligheter til et verdig liv, påtar vi oss en slik rolle. Og når vi som Psykologforening arbeider for nye, krevende, og samfunnsmessige forpliktende oppgaver for norske psykologer, slik som ansvar for tvangsvedtak i psykisk helsevern, markerer vi likeledes en posisjon på en helse- og fagpolitisk arena, som har store implikasjoner både hva angår makt, etikk og ansvar.

Mange mennesker utsettes for alvorlige og langvarige menneskerettighetskrenkelser, også i Norge. At dette ofte møtes med taushet og passivitet, bør være det som gir ubehag.

nora.sveaas@psykologi.uio.no